

Т. П. Ткаченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва
НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2424-6123>
С. О. Тульчинська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва,
НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.15.5

ВПЛИВ ВОЄННИХ ДІЙ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ТА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Т. Tkachenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
NTUU "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
S. Tulchynska,
Doctor of Economics Science, Professor, Head of the Department of Economics
and Entrepreneurship, NTUU "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

THE IMPACT OF MILITARY ACTIONS ON ECONOMIC SECURITY AND DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті досліджено вплив воєнних дій на розвиток промислових підприємств та їх економічну безпеку. Метою статті виступає аналіз основних показників промисловості України у довоєнний період, дослідження впливу воєнних дій на економічну безпеку та розвиток промислових підприємств в Україні, а також, розроблення з їх урахуванням напрямів, спрямованих на підтримку та розвиток промислових підприємств. Проведене дослідження основних показників промисловості України за 2016–2020 рр. дає можливість зазначити, що індекс промислової продукції у 2022 р. становив 63,3 % до попереднього року. Прослідковується зниження частки випуску промислової продукції в загальному обсязі випуску продукції в Україні, а також, валової доданої вартості, що у 2020 р. становила 21,0 % проти 25,0 % у 2016 р. Але, більшої шкоди завдають воєнні дії на території України. Прямі втрати активних підприємств промисловості станом на лютий 2023 р. становлять 11,3 млрд. дол. США. Повністю зруйнованими або пошкодженими в Україні вважаються 426 великих підприємства, а також десятки тисяч малих підприємств України. Окреслено проблеми внаслідок втрат і пошкодження майна у промисловому секторі України. Обгрунтовано напрями повоєнного відновлення промислових підприємств та посилення їх економічної безпеки, до яких віднесено: відновлення виробничих потужностей відповідно до принципів індустрії 4.0–5.0 та виробничої інфраструктури, модернізація технологій виробничого сфери та її інфраструктури, пошук нових ринків збуту та логістичних маршрутів, розвиток людського потенціалу, підвищення енергоефективності, впровадження принципів циркулярної економіки, залучення інвестиційних ресурсів, активізація державно-приватного партнерства, забезпечення сприятливого бізнес-середовища.

The article examines the impact of military operations on the development of industrial enterprises and their economic security. The article provides an analysis of the main indicators of the industry of Ukraine in the pre-war period, a study of the impact of military actions on the economic security and development of industrial enterprises in Ukraine, as well as the development of directions aimed at the support and development of industrial enterprises based on their assessment. The study of the main indicators of Ukraine's industry for 2016–2020 makes it possible to note that the index of industrial production in 2022 was 63.3% compared to the previous year. The decrease in the share of industrial output in the total volume of output in Ukraine, as well as the gross added value, which in 2020 was 21.0% against 25.0% in 2016, is being investigated. There was a decrease in the average registered number of workers in industry, and in addition, there is a negative trend regarding the financial results before taxation of industrial enterprises, namely, the share of enterprises that kept a loss in 2020 was 30.3% of the total. But military actions on the territory of Ukraine cause more damage. Direct losses of active industrial enterprises as of February 2023 amount to USD 11.3 billion. USA. 426 large enterprises, as well as tens of thousands of small Ukrainian enterprises, are considered to be completely destroyed or damaged in Ukraine. The problems caused by the loss and damage of property in the industrial sector of Ukraine are outlined, including: the destruction of the production infrastructure, shortages and interruptions in the supply of electricity, loss of sales markets, production growth, loss of technological potential, loss of intellectual and personnel potential, loss of investment attractiveness of industrial enterprises, aggravation environmental problems. The areas of restoration of industrial enterprises and strengthening of their economic security are substantiated, which include: restoration of production capacities in accordance with the principles of industry 4.0-5.0 and production infrastructure, modernization of technologies of the production sphere and its infrastructure, search for new sales markets and logistics routes, development of human potential, increase energy efficiency, implementation of circular economy principles, attraction of investment resources, activation of public-private partnership, provision of a favorable business environment.

Ключові слова: промислові підприємства, економічна безпека, промислова сфера, відновлення, промисловість, розвиток.

Key words: industrial enterprises, economic security, industrial sphere, recovery, industry, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідно зазначити, що Україна володіє потужним запасом корисних копалин, що сприяють розвитку промислового сектору. При цьому, незважаючи на наявні можливості, що можна використати у промисловості, розвиток цієї сфери за останні тридцять років не продемонстрував стабільності економічного зростання. Промислові підприємства України, маючи великі потенційні можливості, не стали основними конкурентами на європейському та світовому ринках та тривалий час демонстрували низькоукладність промислового виробництва [8]. При цьому, ситуація у промисловості України кардинально змінилась з лютого 2022 р. у наслідок воєнного вторгнення росії та початком війни, що обумовлює актуальність дослідження економічної безпеки промислових підприємств з урахуванням втрат промисловості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Пошук шляхів забезпечення економічної безпеки та підвищення конкурентоспроможності промислових

підприємств, напрямки розвитку промислової сфери досліджувалися у науковій сфері та у бізнес-середовищі. Обґрунтування напрямів підвищення ефективності діяльності промислових підприємств висвітлювалися у публікаціях Я. Базилюка, І. Бураковського, В. Вишневського, О. Вовк [1], Я. Жаліло, Ю. Кіндзерського [3], С. Салоїда [8], О. Собкевича, В. Ляшенко, Р. Тульчинського [9], А. Шевченко,

Але, необхідно зазначити, що воєнні дії, що тривають на території України, які постійно призводять до втрат виробничих потужностей промислового сектору України, вимагають обґрунтування напрямів не тільки подальшого розвитку промислових підприємств, а й відбудови промислового сектору в Україні у повоєнний період. Це та інше актуалізує подальший пошук напрямів розвитку промислових підприємств в Україні в сучасних умовах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті виступає аналіз основних показників промисловості України у довоєнний період, дослідження впливу воєнних дій на економічну безпеку та розвиток промислових підприємств в Україні.

Таблиця 1. Основні показники промисловості України

Показники	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість діючих промислових підприємств, одиниць	38555	42026	44425	47679	47806
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	2158030,0	2625862,7	3045201,9	3019383,1	3236369,1
Індекс промислової продукції, відсотків	104,0	101,1	103,0	99,5	99,5
Відсоток випуску промислової продукції в загальному обсязі випуску (у фактичних цінах)	39,2	39,5	38,5	36,2	...
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості, відсотків	25,0	25,1	24,8	23,2	21,0 ¹
Основні засоби (на кінець року), млн грн	3072954	2454483	3271669	3455860	4023577
Відсоток основних засобів промисловості до загального обсягу	37,6	31,7	34,0	36,1	38,0
Ступінь зносу основних засобів, відсотків	69,4	59,1	66,4	59,1	63,9
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	1960	1894	1851	1867	1797
Частка середньооблікової кількості штатних працівників у промисловості до загальної кількості працівників, відсотків	24,9	24,7	24,2	25,1	24,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника, грн	5902	7631	9633	11788	12759
Капітальні інвестиції у промисловості у відсотку до загального обсягу інвестицій, відсотків	32,8	32,0	34,5	40,7	35,5
Кількість інноваційно активних підприємств у відсотку до кількості промислових підприємств, відсотків	-	-	16,4	15,8	16,8
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	-7569,6	87461,7	154138,2	166753,2	-22289,6
Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, відсотків	27,2	28,2	27,2	27,9	30,3
Рентабельність операційної діяльності, відсотків	4,2	6,8	6,3	5,5	3,9

Джерело: складено на основі [2; 6].

Для досягнення поставленої мети було виокремлено та вирішено такі завдання:

по-перше, обґрунтовано своєчасність та актуальність дослідження;

по-друге, проведено аналіз основних показників промисловості України за 2016—2020 рр.;

по-третє, досліджено прямі збитки та втрати промислової сфери під час воєнних дій на території України;

по-четверте, окреслено нові проблеми розвитку промислових підприємств та забезпечення їх економічної безпеки внаслідок безпосередніх втрат і пошкоджень майна промислової сфери;

по-п'яте, виокремлено нові напрями повоєнного відновлення промислових підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні показники діяльності промисловості України за 2016—2020 рр. представлено у табл. 1. Необхідно зазначити, що за 2021—2022 рр. інформація є фрагментарною і тому проаналізувати дані за цей період за

наявною статистичною інформацією не представляється можливим.

Аналізуючи табл. 1 зауважимо, що за статистичними даними кількість промислових підприємств за досліджуваний період збільшувалась, але, при цьому, у структурі промислових підприємств зменшилась кількість великих та збільшилась кількість малих підприємств.

Обсяг реалізованої продукції у грошовому еквіваленті у період 2016—2020 рр. зростає. Також, зростання спостерігалось і у 2021 р. і становило 3589379,0 млн грн, але у 2022 р. обсяг реалізованої продукції становив 2811572,2 млн грн, що є меншим на 21,7 % від 2021 р. [2].

На обсяг реалізованої промислової продукції також впливає інфляційний фактор, що може збільшувати обсяг реалізації у грошовому еквіваленті, але, при цьому, зменшувати обсяг реалізації у кількісному вираженні, що підтверджується таким показником як індекс промислової продукції. У 2019—2020 рр. індекс промислової продукції був меншим за 100 % і становив 99,5%. У 2021 р. індекс сягнув 104,0% і впав у 2022 р. до 63,3 % [2].

Також, зменшився відсоток випуску промислової продукції в загальному обсязі ви-

пуску продукції в Україні і у 2019 р. її частка впала на 3% у порівнянні із 2016 р. Таке падіння прослідковується і по відношенню до валової доданої вартості, яка у 2020 р. становила 21,0 % проти 25,0 % у 2016 р.

Оскільки вартість основних засобів визначається у грошових одиницях, то й показник вартості основних засобів має тенденцію до зростання, але, при цьому, відсоток основних засобів промисловості до загального обсягу основних засобів за досліджуваний період майже не змінювався. Щодо основних засобів, то вельми негативним є показник відсотку їх зносу. Так, ступінь зносу основних засобів промисловості у 2020 р. становила 63,9 %.

У період 2016—2020 рр. неухильно зменшувалась середньооблікова кількість працюючих з 1960 тис. осіб у 2016 р. до 1797 тис. осіб у 2020 р. Скорочення за п'ять років становило 8,3 %, але, якщо проаналізувати показник частки середньооблікової кількості працівників промисловості до загальної кількості працюючих, то вона за досліджуваний період майже не змінилась і у 2020 р. становила 24,5 %.

Відсоток капітальних інвестицій у промисловість по відношенню до загального обсягу інвестицій становить за досліджуваний період від 32,0 % у 2017 р. до 40,7 % у 2019 р. У 2020 р. цей відсоток сягнув 35,5 % до загалу.

Але, негативним можна вважати відсоток інноваційно активних підприємств до кількості промислових підприємств в цілому. У 2018 р. частка становив 16,4 %, а у 2020 р. — 16,8 %. При цьому, потрібно враховувати загальне скорочення кількості промислових підприємств, що було проаналізовано вище.

Негативною є тенденція щодо фінансових результатів до оподаткування промислових підприємств, який у 2020 р. становили -22289,6 млн грн. А частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, становила 30,3 %.

За досліджуваний період рентабельність операційної діяльності мала тенденцію до падіння і у 2020 р. становила 3,9 %, що на 2,9 % нижче за показник 2017 р.

Необхідно зазначити, що до цього було проаналізували показники довоєнного періоду. Якщо досліджувати останні роки, то статистичні дані є в наявності тільки частково, але є данні про збитки та втрати промисловості під час війни.

За результатами отриманих державним бюджетом надходжень від оподаткування тільки від переробної сфери промислової діяльності надходження зменшились на 22,2 %, що становить 44,3 млрд. грн [3].

Прямі втрати підприємств промисловості на 1.09.2022 р. становили 9,9 млрд. дол. США, що становить 7,8 % від загальної суми втрат економіки на вересень місяць 2022 р.

Але, втрати неухильно зростають. Так за оприлюдненими даними Школи економіки спільно з Міністерствами України за методологією Світового банку було визначено втрат України внаслідок року війни. За представленими даними загальні прямі втрати активних підприємств промисловості становлять 11,3 млрд. дол. США. Повністю зруйнованими або пошкодженими станом на лютий 2023 р. в Україні вважаються 426 великих підприємств, а також десятки тисяч малих підприємств України [3]. До прямих збитків підприємств відносяться: втрата основних засобів, втрата незавершених капітальних інвестицій, втрата запасів готової продукції та незавершеного виробництва.

У галузевому розрізі найбільших втрат внаслідок війни зазнала металургійна сфера. Найбільшими зруйнованими підприємствами металургійної сфери є ПрАТ "Металургійний комбінат "Азовсталь" (оцінка втрат становить 2385 млрд. дол. США) та ПрАТ "Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча" (втрати 1777 млрд. дол. США). Але, перелік зруйнованих промислових підприємств на цьому далеко не вичерпано. Так, до зруйнованих підприємств відносяться ПАТ "Укртатнафта" (оцінка втрат 405 млрд. дол. США), ДП НВКГ "Зоря"- "Машпроект" (264 млрд. дол. США), ПРАТ "ЛИНІК" (126 млрд. дол. США), ФГ "Органік Системс" (121 млрд. дол. США), ТОВ "Куб-Газ" (50 млрд. дол. США) та багато інших.

Пошкодженими підприємствами станом на лютий 2023 р. є АТ "Мотор Січ" (оцінка пошкоджень становить 450 млрд. дол. США), АТ "Українські енергетичні ма-

шини" (181 млрд. дол. США), ПрАТ "Авдіївський коксохімічний завод" (166 млрд. дол. США), ДП "Антонов" (151 млрд. дол. США), АТ "Новокраматорський машинобудівний завод" (113 млрд. дол. США), ТОВ "Миколаївський глиноземний завод" (97 млрд. дол. США), ПрАТ "Дніпроспецсталь" (87 млрд. дол. США) та багато інших підприємств.

У регіональному розрізі найбільші втрати у промисловому секторі понесли Донецька, Харківська, Луганська та Київські області.

Окрім безпосередніх втрат і пошкодження майна у промисловому секторі України з'явилися нові проблеми, які викликані війною. Так, серед основних проблем можна виділити:

- руйнування виробничої інфраструктури, що викликано руйнуванням доріг, мостів, залізничних шляхів та інших об'єктів промислової інфраструктури;

- дефіцит і перебої з постачанням електроенергії, що викликано пошкодженнями енергетичної інфраструктури та енергетичного сектору в цілому;

- втрати ринків збуту внаслідок обмеження пересування товарів особливо регіонів, на території яких відбуваються активні воєнні дії, що призвело до суттєвого зменшення виробництва промислової продукції;

- зростання вартості виробництва внаслідок подорожчання електроенергії, транспортування, вартості сировини тощо, що призвело до підвищення ціни на вироблену продукцію та зменшення її конкурентоспроможності на ринку;

- втрати технологічного потенціалу внаслідок руйнування та пошкодження основних засобів промислових підприємств;

- втрати інтелектуально-кадрового потенціалу, що спричинено переміщенням осіб, втрати кваліфікованих кадрів;

- втрати інвестиційної привабливості промислових підприємств як для внутрішніх так і для іноземних інвесторів внаслідок підвищення ризикованості та втрат інвестування;

- загострення екологічних проблем внаслідок руйнування та пошкодження промислових підприємств, що призвело до забруднення територій тощо.

У свою чергу, окреслені наслідки руйнування промислових підприємств, що викликані воєнними діями на території України, призвели до загальних соціально-економічних проблем, серед яких: загострення безробіття внаслідок втрати робочих місць, скорочення виробництва, переміщення осіб; зниження рівня життя населення через зростання цін, загострення небезпеки життєдіяльності, загальне загострення соціальних проблем.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Представлений аналіз статистичних даних показників промисловості України за 2016—2020 рр. дає можливість зазначити, що у довоєнний період не можна констатувати зростання економічних показників та їх позитивну динаміку. Але, руйнівного удару для промислових підприємств та їх економічної безпеки завдали воєнні дії на території України. За оцінками експертів втрати підприємств за рік війни сягнули 11,3 млрд. дол. США, повністю зруйнованими налічується 426 великих

та десятки тисяч малих підприємств. Окрім повного руйнування та часткового ушкодження виникли нові проблеми внаслідок воєнних дій на території України, серед яких: руйнування виробничої інфраструктури, дефіцит і перебої з постачанням електроенергії, втрати ринків збуту, зростання вартості виробництва, втрата технологічного та інтелектуально-кадрового потенціалу, втрата інвестиційної привабливості, загострення екологічних проблем. Це вимагає розроблення та втілення нових напрямів повоєнного відновлення промислових підприємств та посилення їх економічної безпеки, до яких слід віднести наступні:

- відновлення виробничих потужностей відповідно до принципів індустрії 4.0–5.0 та виробничої інфраструктури;

- модернізація технологій виробничої сфери та її інфраструктури для підвищення ефективності та конкурентоспроможності;

- пошук нових ринків збуту та логістичних маршрутів;

- розвиток людського потенціалу, підвищення кваліфікації кадрів, нарощення інтелектуального капіталу для побудови нових інноваційних сфер виробництва;

- підвищення енергоефективності, зменшення споживання електроенергії;

- впровадження принципів циркулярної економіки для виробничих підприємств, що забезпечує більш ефективне використання ресурсів та виробничих відходів;

- залучення інвестиційних ресурсів як з внутрішніх так і зовнішніх джерел для розвитку промислової сфери;

- активізація державно-приватного партнерства для розбудови промислової сфери та її інфраструктури;

- забезпечення сприятливого бізнес-середовища шляхом зменшення бюрократичних перепон та забезпечення стабільності у правовому полі.

Окреслені напрями сприятимуть підвищенню економічної безпеки промислових підприємств та повоєнному відновленню економіки України в цілому.

Подальших досліджень вимагають питання щодо релокації бізнесу та забезпечення його функціонування у поточному періоді із урахуванням воєнних дій та повоєнного відновлення.

Література:

1. Вовк О.М. Управління розвитком системи економічної безпеки підприємства: теоретичне забезпечення. Приазовський економічний вісник. 2018. № 6 (11). С. 120—124.

2. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2023)

3. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf. (дата звернення 18.03.2023).

4. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101—117.

5. Ковальчук А. М. Управлінські аспекти оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах транс-

формаційної економіки. Економічний вісник Дніпровської політехніки. 2020. № 4 (72). С. 211—218.

6. Промисловість України у 2016—2020 рр. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf (дата звернення 25.04.2023).

7. Тульчинська С., Солосіч О., Чорний В. Вплив діджиталізації управлінських процесів на систему забезпечення економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2021. Вип. 9. С. 54—58.

8. Тульчинська С.О., Чорний Б.П., Салоїд С.В. Механізм оцінювання залучення інвестиційних ресурсів як засіб забезпечення економічної безпеки промислових підприємств: монографія. Київ, 2018. 170 с.

9. Тульчинський Р.В. Тульчинська С.О., Ружицький А.В. Стратегії конкурентоспроможності підприємств в умовах макроекономічної нестабільності. Інвестиції: практика та досвід. 2021. Вип. 6. С. 5—9.

References:

1. Vovk, O.M. (2018), "Management of the development of the economic security system of the enterprise: theoretical support", *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 6, no. 11, pp. 120—124.

2. State Statistics Service of Ukraine (2023) available at: <https://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 May 2023).

3. KSE (2023), "A report on direct damage to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (Accessed 18 March 2023).

4. Kindzerskyi, Yu. (2022), "Post-war restoration of Ukrainian industry: challenges and policy features", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 32, no. 2, pp. 101—117.

5. Kovalchuk, A.M. (2020), "Managerial aspects of assessing the economic security of an enterprise in the conditions of a transformational economy", *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniki*, vol. 4, no. 72, pp. 211—218.

6. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Industry of Ukraine in 2016—2020", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf, (Accessed 25 Apr. 2023).

7. Tulchynska, S., Solosich, O. and Chornii V. (2021), "The influence of digitalization of management processes on the system of ensuring economic security of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 54—58.

8. Tulchynska, S.O., Chornii, B.P. and Saloid, S.V. (2018), *Mekhanizm otsiniuvannia zaluchennia investytsiinykh resursiv yak zasib zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky promyslovykh pidpriemstv* [The mechanism for evaluating the attraction of investment resources as a means of ensuring the economic security of industrial enterprises], Kyiv, Ukraine.

9. Tulchynskyi, R.V. Tulchynska, S.O. and Ruzhytskyi, A.V. (2021), "Competitiveness strategies of enterprises in conditions of macroeconomic instability", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 6, pp. 5—9.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2023 р.